

Selman Repišti¹
Sarajevo, Bosna i Hercegovina

ODRAZ SELFA U OGLEDALU ZAPADNE I ISTOČNE KULTURE

Apstrakt: Osnovni cilj ovog rada je pokušaj određenja pojma o sebi u zapadnoj, naučno utemeljenoj misli i praksi, kao i u okviru istočnih, religijski zasnovanih tumačenja. Istaknuta je multidimenzionalna priroda selfa, kao tekovina zapadnjačkih akademskih uvida. S druge strane, prodiskutovana je holistička, objedinjujuća suština vlastitog ja, karakteristična za istočnjačke doktrine. Predstavljene su savremeni modeli ličnosti (petofaktorski, šestofaktorski, sedmofaktorski, dvofaktorski i jednofaktorski), u cilju opisa strukture onoga što je nazvano manifestni self. Uveden je pojam ekskluzivnog selfa, kao antipod istočnjačkih težnji ka samonegaciji. Razmotrena je mogućnost sinteze zapadnih i istočnih nastojanja da se sazna i spozna sopstveno ja u vidu osnovnih postulata transpersonalne psihologije, odnosno "četvrte sile" u psihologiji. Zaključeno je da self treba shvatiti kao osovinu ličnosti, tj. dinamičnu silu koju odlikuje fleksibilnost. Self posjeduje mehanizme koji drže na okupu komponente ličnosti, a postojanje njegovih različitih slojeva najbolje se može razumjeti kao pomjeranje fokusa svijesti sa površinskih na dubinske dijelove psihe i obratno.

Ključne riječi: self-koncept, jastvo, generalni faktor ličnosti, kosmički self, budizam, hinduizam.

Iz ugla terminološke raznovrsnosti *ili* šta je i čemu služi self-koncept?

Na početku se možemo zapitati je li uopšte potrebno proučavati i razmatrati *pojam o sebi* i koliko je on koristan i upotrebljiv u akademskoj psihologiji i njenim primijenjenim disciplinama. Nekoliko određenja i definicija mogu nam pomoći da sagledamo mjesto i ulogu selfa u deskriptivno-eksplanatornim sistemima i pojmovnim okvirima psihologije ličnosti i psihopatologije.

Kolenović-Đapo (2012) ističe da je naš pojam o sebi složen, te da se sastoji od internalizovanih psiholoških standarda koji značajno utiču na iskustva i ponašanje pojedinca. Za Nikolića (1991), teorijski pojam selfa nije frejdovski *ego*, već prije način na koji ličnost doživljava samu sebe. Klijenti Carla Rogersa,

¹ selman9r@yahoo.com

osnivača nedirektivne psihoterapije, koristili su ovaj konstrukt (termin) tokom seansi na različite načine: neki da istaknu kako se boje otkriti svoje pravo (lično) ja, drugi pak da potvrde kako je njihovo "ja" stabilno i neoštećeno, bez obzira na promjenjivost i turbulencije u njihovom ponašanju (Evans 1988). S obzirom da je boravio u koncentracionim logorima, Frankl (1994) dolazi do sljedećeg saznanja: kada se ne pridaje nikakva važnost čovjekovom životu ni njegovom dostojanstvu, dolazi do gubitka vrijednosti *ličnog ja*. Čovjek se u takvim situacijama bori svim silama da povrati samopoštovanje, individualnost, identitet, unutrašnju slobodu i ličnu vrijednost. Za Kohuta (1977 prema Banai i dr. 2005), self je proces, odnosno sistem koji organizuje naša subjektivna iskustva, a ujedno predstavlja suštinu našeg bića. Sastoji se od: osjeta, osjećanja, misli i stavova o samom sebi i svijetu. Allport ga naziva *proprium* (osobeno) i određuje kao nešto što obuhvata: osjećaj tijela, samopoštovanje, samoidentitet, sliku o sebi, racionalno mišljenje i samoostvarenje (Hall i Lindzey 1983).

Nikolić (1991) pojam o sebi definiše kao nešto što pripada svjesnom i pre-svjesnom, ali ne i nesvjesnom domenu ličnosti, odnosno kao ono što stvara integritet i totalitet unutar nje. Sličnog je mišljenja Jung (1990), koji objašnjava odnos između individualnog (sopstvenog) ja i nesvjesnog dijela ličnosti. Individualno ja, po njemu, treba biti suočeno sa nesvjesnim sadržajima. Oni mogu biti potisnuti, ali i *sâmo individualno ja* može biti represirano pod uticajem njihovog naviranja u svjesni dio ličnosti. Zato Jung "uvodi" *transcendentnu funkciju*, koja se javlja prilikom približavanja (a u cilju zbližavanja) suprotnosti unutar psihičkog sistema (aparata). Kako je sopstveno ja kontinuirani centar svijesti, ono u susretu sa materijalom nesvjesnog ne smije izgubiti "prisebnost", već uz pomoć transcendentne funkcije učestvovati u procesu sinteze različitih segmenata psihe. Rezultat ovog procesa je cjelovito, uravnoteženo ja.

U istočnim kulturama, o selfu se govori kao o individualnoj duši (u hinduizmu je to *atma*), koja, prema vjerovanju, predstavlja direktan izdanak nepatvorene božanskosti. U hinduističkoj i budističkoj tradiciji, pojam (svijest) o sebi obuhvata: osjećaj slobode, samostalnosti, samodeterminisanosti i kreativnosti, a predstavlja ujedno moralni termin koji ima religijsko značenje (Suzuki i From 1973).

Važno je i napraviti distinkciju između pojma "vlastito ja" i sličnih koncepata, prije svega: identiteta, integriteta i osobnosti. Hrnjica (2008) razmatra odnos između pojma o sebi i identiteta. Po njemu, *identitet* osobe je ono što ona jeste, bez obzira da li je toga svjesna ili ne. Dakle, identitet je proširena samosvijest, odnosno "ja osjećanje" kome je pridodat nesvjesni identitet. Ovaj termin odnosi se na percepciju sebe u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, za razliku od pojma o sebi, koji ne obuhvata buduće odrednice. Po ovom autoru, identitet je pojam nadređen pojmu self. Kernberg (2005) ističe da ego-identitet obuhvata ne samo self-koncept, već i odnos sa značajnim drugima, te internalizovane reprezentacije ovih ključnih figura u našem životu. Na neki način, subjektivna komponenta selfa je neodvojiva od socijalne, što podsjeća na psi-

Odras selfa...

hosocijalne koncepcije u kojima je odnos sa drugima osnovna komponenta ekspresije ličnosti kroz karakteristične obrasce ponašanja. *Integritet* se odnosi na cjelovitost i međusobnu usklađenost osobina i funkcija ličnosti, tako da u bihevioralnom smislu postoji konzistentnost u reakcijama osobe. Self bi se mogao shvatiti kao glavni kohezivni element koji "drži na okupu" osnovne "gradivne" elemente nečije ličnosti. *Osobenost* je posebnost, tj. neponovljivost složaja karakteristika ličnosti svake osobe. Pojam o sebi bi trebao uključiti odrednice koje nas razlikuju od drugih i čine onim što zaista jesmo.

Daćemo kratak pregled geneze pojma o sebi kroz djetinjstvo i adolescenciju. Prvo što se javlja u razvoju samosvijesti (svijesti o sebi) je doživljaj vlastitog tijela (Hrnjica 2008). Po Hwangu i Nilssonu (2000), u dobi od dvije do tri godine, dijete može imenovati sebe, pridružujući tome i svijest o vlastitom polu. Dijete na ovom stepenu razvoja još nije svjesno da su njegove osobine stabilne i konzistentne. Sa pet, odnosno šest godina, djeca usvajaju činjenicu da su ista osoba u različitim vremenskim i prostornim tačkama (dakle, bez obzira koliko imali godina i gdje živjeli). Smatra se da je ovo znak razvijene slike o sebi. Otprilike u sedmoj godini, dijete svoje ponašanje objašnjava situacijom (vanjskim uticajima), a ne osobinama ličnosti ili emocijama koje su tada bile prisutne. Sa osam godina, sebe određuje ne samo fizičkim, već i psihološkim karakteristikama, a ove druge uočava i kod ljudi koji ga okružuju. U devetoj, odnosno desetoj godini, shvata da se ne ponašamo, niti reagujemo na iste načine u svakoj situaciji, već da postoji fleksibilnost u ponašanju. Takođe, ono postaje svjesno da ljudi u različitim prilikama mogu pokazivati svoju dobru, odnosno lošu stranu karaktera.

U adolescenciji dolazi do većeg vrednovanja i svijesti o psihičkim karakteristikama, a i konstituiše se identitet, uz usložnjavanje i povećanje broja socijalnih uloga. Kako se kod adolescenata dovršio razvoj apstraktnog mišljenja, oni počinju postavljati pitanja o sebi, životu i smrti, što ih može dovesti do ozbiljnog, filozofskog preispitivanja sopstvenog selfa.

Po Kohutu (1984 prema Banai i dr. 2005) razvoj *kohezivnog selfa* odvija se duž tri ose (putanje): osa grandioznosti (sposobnost osobe da održi pozitivno i stabilno samopoštovanje, razvije zdrave ambicije i posveti se smislenim zadacima i planovima), osa idealizacije (razvoj sposobnosti za osmišljavanje i održavanje stabilnog sistema ciljeva i ideala) i osa povezivanja sa drugima (razvoj sposobnosti i vještina izražavanja emocija prema značajnim drugima, kapacitet za sklapanje intimnih veza, postajanje dijelom većih grupa i organizacija).

Zašto je važno sazrijevanje selfa, ma šta smatrali pod ovim pojmom? Prema Kernbergu (2005), jednom od zagovornika teorije objektnih odnosa, zreo (integrisan) self podrazumijeva kapacitet za ostvarenje vlastitih želja i stremljenja, potencijala i dugoročnih planova. Postizanje zrelosti u vidu formiranja pozitivne slike o sebi predstavlja nužan uslov mentalnog zdravlja, uspješnog razrješenja ključnih razvojnih faza i ostvarivanja glavnih životnih ciljeva.

Kakav je odnos vlastitog ja, mentalnih poremećaja i psihoterapijskih intervencija? U trećoj fazi strukturisanog intervjua koji vodi sa svojim klijentima na početku terapijskog procesa, Kernberg (2005) ih pita da opišu sebe, svoju ličnost, kao jedinstvenu i različitu od bilo koga drugog, tako da terapeut može steći živu i kompletnu sliku o njoj. To će usmjeriti dalji tok psihoterapijskog procesa i facilitirati međusobno razumijevanje između psihoterapeuta i klijenta. Frankl (1994), na osnovu višegodišnjeg kliničkog iskustva u radu sa pacijentima, zaključuje da najdubljem jezgru ličnosti ne može naškoditi čak ni psihoza (dakle, ni najozbiljniji psihički poremećaji). S druge strane, Rogers tvrdi da je cilj fenomenoloških i egzistencijalističkih psihoterapija integracija jastva i njegovog iskustva, odnosno *kongruencija* među njima (Evans 1988). Dodaje da osoba ne treba biti previše odbrambeno nastrojena, već svjesna onoga što bi moglo promijeniti njen pojam o sebi, te sposobna da nova iskustva i saznanja uklopi u geštalt doživljaja ličnog ja. Ovo je u skladu sa trendom neprestanog širenja jastva, koje, bez obzira što je složeno i diferencirano, teži ka cjelovitosti i zaokruženosti. Slično je i u geštalt psihoterapiji: klijenti se potiču da ponovo usvoje dijelove ličnosti kojih su se odrekli, te da se iznova identifikuju sa njima, kako bi se kasnije osjećaj selfa mogao nesmetano širiti (Zahm i Gold 2002). Tako je, po ovim autorima, fenomenološka grupa psihoterapija bazirana na tome da osoba osvijesti i doživi ono što joj se dešava *ovdje i sada*, a ne da postigne neki zacrtani cilj.

Multidimenzionalnost pojma o sebi

Na samim počecima razvitka naučne psihologije, William James je govorio da svaka osoba ima tri "ja": tjelesno, subjektivno i socijalno (Berger 2009). Govoreći o strukturi selfa, navodi se i sljedeća podjela (Hadžiahmetović i dr. 2011): moralni, duhovni, materijalni, tjelesni i socijalni self.

Savremena istraživanja i klinička praksa baziraju se na taksonomiji koja u prvi plan stavlja: realno, idealno i očekivano ja. *Realno ja* je percepcija koju pojedinac ima o svojim osobinama, kompetencijama i vrijednostima, a *idealno ja* se odnosi na set kvaliteta koje bi pojedinac želio imati (Kolenović-Đapo 2012). Hrnjica (2008) ističe da je idealno ja najviši nivo u hijerarhiji čovjekovih "ja". Nesklad između realnog (aktuelnog) i idealnog ja naziva se self-diskrepanca. Operacionalizovana je preko *Skale za ispitivanje self-diskrepance* (SD skala, Kolenović-Đapo i Hasanbegović 2002; Kolenović-Đapo 2003). U jednoj od svojih formi, ova skala se sastoji od 30 pridjeva i njihovih opozita, a odnosi na pet aspekata pojma o sebi: tjelesni, emotivni, kognitivni, moralni i socijalni self. Svakom aspektu odgovara po šest pridjeva i njihovih opozita. Diskrepanca se računa kao prosjek apsolutnih razlika procjena ispitanika na svakom atributu. Inače, ispitanici procjenjuju koliko je neka osobina karakteristična za njih (real-

Odraz selfa...

no ja), te u kojoj mjeri bi željeli da je posjeduju (idealno ja). *Očekivano ja* je konstrukt koji uključuje sve ono što okolina očekuje od pojedinca. Očekivano ja značajno utiče na formiranje jungovske *persone*, koja je kompromis slike koju osoba želi poslati u javnost (a tiče se kvaliteta koje sama visoko vrednuje) i slike koju drugi žele da vide (sastoji se od karakteristika koje društvo pozitivno vrednuje). Inače, poznato je da nesklad između realnog i idealnog ja može rezultirati depresijom, a između realnog i očekivanog ja anksioznošću.

U očekivanom pesimističnom tonu psihodinamske tradicije, Horney (1987) raspravlja o neurotskom okviru tzv. *idealizovane slike* (čitaj: idealnog ja). Povezujući je sa arogancijom, narcizmom i grandioznošću, konstatuje da ona predstavlja ništa drugo do stepen udaljavanja od stvarnosti, odnosno, "nit psihoze utkane u tkivo neuroza" (Horney 1987, 86). Tako je, po njoj, idealizovana slika sebe odbrambeni mehanizam neurotičara, koji neadekvatno kompenzuje osjećanja samouvjerenosti i ponosa, karakteristična za "normalne" osobe. Dodaje da je njena svrha ukloniti osnovni konflikt u ličnosti, ali i da može izazvati novi rascjep i problem. Drugim riječima, ukoliko je ova slika pretjerano idealna, savršena, apsolutno zaokružena, to može imati negativan efekat na tzv. aktuelno biće (čitaj: realno ja), jer dolazi do percepcije većeg ja-za i rađanja intenzivnijeg, dubljeg nezadovoljstva osobe samom sobom.

Rukovodeći se modalitetom psihoanalitičke misli, karakterističnom za Donalda Winnicotta, Nikolić (1991) objašnjava da treba praviti razliku između pravog i lažnog selfa. *Pravi self* se razvija odmah po rođenju, a odnosi na spontanost djeteta, osjećaj svemoći i istinskog postojanja u svijetu gdje će mu biti zadovoljavane sve potrebe. Međutim, kako često dolazi do osujećenja i deprivacije, dijete stvara *lažni self*, koji ima odbrambenu funkciju. Ovaj drugi štiti pravi self od iskorištavanja, uništavanja i psihološkog odumiranja, bez obzira kakav je pravi self i koji su njegovi prohtjevi.

Uzimajući u obzir istraživanja u oblasti socijalno-poželjnog odgovaranja (eng. *social-desirable responding*, *SDR*), možemo govoriti o još dva vida slike o sebi. Naime, pri odgovaranju na pitanja sa psiholoških skala, upitnika i inventara, ispitanici se teže predstaviti u što boljem svjetlu, u smislu da upravljaju utiscima o sebi. Berger (2009) je običavao reći da su testovi reklamni plakat ličnosti, stoga uvodimo pojam *propagandističkog selfa*. Istraživanja pokazuju da postoje dva trenda (vida) "uljepšavanja" slike o sebi (Repišti 2012a): narcisoidna (ili egoističko iskrivljavanje) i socijalizacijska (uslovljena socijalnim normama) disimulacija. Prvi trend odnosi se na samoobmanjivanje i pretežno se odvija nesvjesnim putem. U pitanju je veličanje samog sebe (prenaglašena samouvjerenost i kompetencija), pa ovaj aspekt propagandističkog selfa možemo nazvati *narcističko ja*. Drugi vid disimulacije odnosi se na isticanje socijalno-poželjnih ponašanja, koja predstavljaju socijalni normativ. U prvom redu, to je socijalna odgovornost (briga o dobrobiti ljudi, održavanje obećanja i slično), zbog čega bismo mogli predložiti pojam *moralističko ja*.

Zapad: Ličnost kao manifestovani i jedini naučno legitimni self

Interesovanje za proučavanje selfa na Zapadu opadalo je kako je psihologija sve više dobijala naučni kredibilitet u akademskim krugovima. Smatralo se da ono što ne možemo adekvatno operacionalizovati (odrediti u terminima koji će nam pomoći da ga izmjerimo), ne trebamo ni proučavati, jer se do njega ne može doći uobičajenim sredstvima rigorozne metodologije, s obzirom da predstavlja "običnu apstrakciju". Polako se proučavanje koncentrisalo na ličnost, što se već moglo raščlaniti na: dispozicije, karakteristike, crte, osobine i dimenzije, koje su mjerljive.

Pored biološke, interpersonalne i patocentrične paradigme, u zadnje vrijeme se u psihologiji ličnosti pojavljuje *leksička paradigma*. Ona se sastoji u sljedećem: ljudi žele pričati o onome što je važno, a termini koji se u tom slučaju koriste mogu se naći u leksikonima svjetskih jezika (Hofstee 2003). Dakle, rječnici sadrže, pored ostalog, i termine koji su karakteristični za opis ličnosti. Redukcijom broja odabranih riječi (logičkom analizom i izbacivanjem sinonima), dolazi se do liste termina koji su dovoljni za deskripciju ličnosti. Ova lista se kasnije daje ispitanicima, koji trebaju procijeniti u kojoj mjeri je neki atribut kod njih izražen. Slično, od deskriptora se mogu napraviti tvrdnje, sa kojima se ispitanici mogu slagati ili neslagati u određenoj mjeri, što će odražavati njihovo pristajanje/nepristajanje uz tvrdnju. Nakon ove faze, provede se komponentna ili faktorska analiza i veliki broj atributa ili tvrdnji svede na nekoliko zajedničkih latentnih faktora (dimenzija). Kada dobijemo konačno faktorsko rješenje, kažemo da u osnovi strukture ličnosti leži određeni broj dimenzija, koje su dovoljne za njen opis.

Leksička paradigma izrodila je *model velikih pet*, odnosno, *petofaktorski model ličnosti*, koji je danas najuticajniji model u ovoj oblasti psihologije (Costa i McCrae 1985). Po Hofsteeu (2003), 5-D paradigma, kako on zove ovaj model, nastala je kao rezultat nastojanja da se obezbijedi sistematski i sveobuhvatan ili bar reprezentativan set crta ličnosti za sve ono što bismo mogli podvesti pod pojam "odrednice ličnosti". U žargonu američkih psihologa, uvriježena je upotreba akronima OCEAN, nastalog od početnih slova engleskih naziva dimenzija koje su pobrojane ispod.

Dakle, postulirano je da je petodimenzionalni prostor dovoljan za opis ličnosti, a dimenzije (faktori) su: *ekstraverzija* (surgencija, druželjubivost, komunikativnost; na suprotnom polu je introverzija), *neuroticizam* (napetost, anksioznost, depresivnost; suprotan pol ove dimenzije je emocionalna stabilnost), *savjesnost* (kompetencija, red, dužnost, postignuće), *ugodnost* (prijatnost, prijateljska nastrojenost) i *otvorenost za nova iskustva* (nazvana još: intelekt, kultura ili otvorenost prema kulturi). Ličnost svake osobe može biti predstavljena tačkom (vektorom) u petodimenzionalnom prostoru, čije su koordinate vrijednosti (testovni rezultati) na svakoj osi.

Odras selfa...

Kako je ideal svake nauke postizanje što parsimoničnijeg prikaza, odnosno aproksimacije stvarnosti, pristupilo se pokušaju redukovanja ovog rješenja na što manji broj dimenzija. Uzimajući u obzir da su pet dimenzija ličnosti međusobno u niskim do umjerenim korelacijama, Digman (1997) izdvaja dva faktora višeg reda, nazivajući ih *alfa* (obuhvata emocionalnu stabilnost/neuroticizam, ugodnost/prijatnost i savjesnost) i *beta* (korespondiraju mu ekstraverzija i otvorenost prema iskustvu). Nalaze Digmanovih istraživanja potvrđuje DeYoung (2006), koji ove faktore (redom) naziva *stabilnost* i *plastičnost*. Prvi faktor se odnosi na stabilnost (konzistentnost) emocionalnog reagovanja, motivacije i interpersonalnih odnosa. Drugi obuhvata aktivno traženje novih, nagrađujućih socijalnih i intelektualnih iskustava. Ipak, prikladniji naziv za drugi faktor je *fleksibilnost*, jer se odnosi na otvorenost pojedinca za prihvatanje i reagovanje na promjene u njegovoj psihosocijalnoj sredini.

U zadnje vrijeme, istraživači na ovom polju idu još dalje, pretpostavljajući postojanje opšteg faktora ličnosti, koji je pandan Spearmanovom generalnom faktoru (g-faktor) intelektualnih sposobnosti. Pokazano je da su stabilnost i plastičnost/fleksibilnost u umjerenj međusobnoj korelaciji, što je omogućilo empirijsko izvođenje generalnog faktora ličnosti (eng. *general factor of personality, GFP*). Musek (2007) prepoznaje generalni faktor ličnosti kao suštinski konstrukt, koji je duboko ukorijenjen, odnosno biološki, evolucijski, genetski i neurofiziološki fundiran. Van der Linden *i dr.* (2010) provode veliku meta-analitičku studiju, kojom je obuhvaćeno 212 prethodnih istraživanja sa ukupnim uzorkom od 144117 ispitanika. Pomenuti autori nedvosmisleno potvrđuju emergenciju generalnog faktora ličnosti. Predloženo je nekoliko naziva za GFP: samopoštovanje, zadovoljstvo životom, emocionalna inteligencija, visok nivo blagostanja (eng. *well-being*), pa čak i socijalno-poželjno odgovaranje. Naime, smatralo se da on predstavlja pristrasnost u odgovaranju u vidu pretjeranog uljepšavanja svojih osobina. On može biti i rezultat halo-efekta (tendencija da procjenjujemo sebe kao osobu koja je dobro prilagođena i ima zdrav odnos prema okolini, odnosno kao nekoga ko ima poteškoća u prilagodbi i ekspresiji vlastite ličnosti). Uzimajući u obzir prethodna razmatranja, predložili smo sljedeće nazive za GFP: psihosocijalna adaptiranost, zdrava samokontrola i odmjerenoost u socijalnim interakcijama. Amigó *i dr.* (2010) razmatraju GFP u terminima ekstraverzije i introverzije. Tako njegov pozitivni pol povezuju sa socijalnom odvažnošću ("žed za novim iskustvima") i traženjem senzacija (brza vožnja, korištenje psihoaktivnih supstanci, zabavljanje, hiperaktivnost). Negativan aspekt se odnosi na: povlačenje, izbjegavanje novih situacija, traženje zaštite, svakodnevnu zabrinutost, socijalnu fobiju, stidljivost i sklonost razvijanju psihosomatskih smetnji. Osobe čije odrednice ličnosti, u generalnom smislu, nose pozitivne konotacije, mogu se opisati kao *za iskustva otvoreni, emocionalno stabilni ekstraverti*. Nasuprot njima, imamo *konzervativne, neurotične introverte*, kojima nedostaje odvažnosti u nošenju sa novim iskustvima.

Postavlja se pitanje: da li smo, nalaženjem generalnog faktora ličnosti, "svetog grala psihogije", u stvari došli do opisa samog selfa? Odgovor je jednostavan: kako se "otkriće" GFP-a dogodilo unutar istraživačke tradicije koja za polazište ima leksičku hipotezu, tako jedino možemo govoriti da smo opisali *fenotipsko ja* ili *manifestni self*. Dodatna potvrda ovakvom zaključku je korištenje mjera samoprocjene u navedenim istraživanjima (dakle, onih koje ne zahvataju nesvjesne sadržaje ličnosti i ne uključuju kontrolne skale, kao što je skala laži). Angyal uvodi konstrukt *simboličkog samstva*, koje obuhvata skup ideja koje čovjek razvija o sebi (Hall i Lindzey 1983). Ovdje često nije u pitanju vjoran odraz realnog stanja stvari, jer je prisutna impregniranost subjektivnošću i socijalnim faktorima. Može se reći da pojam simboličkog samstva najbolje odgovara konceptu generalnog faktora ličnosti. Hwang i Nilsson (2000) potcrtavaju da se samoosjećanje, samopoštovanje (samorespekt) i samopouzdanje oblikuju preko reakcija drugih, koji nam služe kao socijalna ogledala. Hrnjica (2008) ističe da je doživljavanje vlastite ličnosti uvijek vezano za životnu sredinu u kojoj se nalazimo. Stoga, introjeksija socijalnih očekivanja, standarda i povratnih informacija svakako djeluje na formiranje našeg selfa, ali, samo kada su u pitanju njegovi površinski slojevi.

Drugi autori smatraju da petofaktorski model nije dovoljno obuhvatan, te predlažu šestofaktorski, odnosno sedmofaktorski model. Lee i Ashton (2004) su autori šestofaktorskog modela, poznatog kao HEXACO. On obuhvata sljedeće dimenzije ličnosti: *poštenje/ skromnost* (H), *emocionalnost* (E), *ekstraverziju* (X), *saradljivost* (A), *savjesnost* (C) i *otvorenost prema iskustvima* (O). Emocionalnost se odnosi na neuroticizam iz petofaktorskog modela, a kao što se vidi, zastupljena su i ostala četiri faktora iz 5-D paradigme. Glavna razlika je postojanje dimenzije H, koja se definiše kroz četiri subdimenzije (facete): iskrenost, poštenje, izbjegavanje pohlepe i skromnost. Sedmofaktorski model obuhvata sljedeće dimenzije (Tellegen i Waller 1987 prema Benet i Waller 1995): *pozitivnu valenciju* (odnosi se na attribute ličnosti kao što su: izvanredan, istaknut, odličan, impresivan vs. uobičajen, prosječan), *negativnu valenciju* (odgovaraju joj pridjevi tipa: mrzak, okrutan, opasan, prezren), *pozitivnu emocionalnost* (ovo je, u stvari, ekstraverzija: društven, zabavan, razgovorljiv), *negativnu emocionalnost* (tj. neuroticizam: frustriran, nervozan, osjeća krivicu), *savjesnost, ugodnost i konvencionalnost* (ovo je naziv za suprotan pol otvorenosti za nova iskustva). Vidimo da su u ovaj model uključene dvije dimenzije, koje se odnose na evaluativni aspekt ličnosti u cjelini (pozitivna i negativna valencija).

Koji su glavne zamjerke upućene leksičkom pristupu, odnosno petofaktorskom modelu /modelu velikih pet? Ima li nade za psihološki univerzalizam? Miller i Schaberg (2003) primjećuju da, nakon osamdesetih godina, opada interes za istraživanja odnosa ličnosti i kulture u okviru psihološke empirijske prakse. Nažalost, dostupna razmatranja i prethodna nastojanja su se odnosila na po-

kušaje objašnjenja ponašanja pripadnika drugih kultura na osnovu teorija i modela ličnosti koje su začete na Zapadu. Pitanje je koliko je opravdan ovakav *psihološki univerzalizam*. Premda se u današnje vrijeme zagovara interkulturalna razmjena, a proces globalizacije predstavlja imperativ razvoja modernog društva, ipak će u svakoj kulturi biti zadržan onaj njen idiosinkratični dio koji je razumljiv jedino pripadnicima date kulture (Repišti 2012b). Dakle, nijedan model ličnosti ne može biti toliko sveobuhvatan da objasni i opiše sve aspekte strukture, dinamike i razvoja ličnosti u različitim društvima. Konkretno, u slučaju leksičkog pristupa, ključni problem predstavlja sama činjenica da rječnik nikada ne može biti kompletan, odnosno iscrpan. Drugi problem ogleda se u tome da se u leksikonima nalaze neki termini koje uopšte ne koristimo u govoru, ili ih koristi mali broj ljudi zato što im je njihovo značenje nejasno (Hofstee 2003). Ograničenja kroskulturalne generalizabilosti petofaktorskog modela uočena su dubljim i detaljnijim uvidom u dostupne empirijske radove koji pokrivaju sljedeća govorna područja: rusko, poljsko, tursko, hrvatsko, srpsko, litvansko, estonsko, italijansko, špansko, indijsko i filipinsko (Repišti 2012b).

Koje su dodirne tačke selfa i petofaktorskog modela? U istraživanju koje su proveli Hadžiahmetović i dr. (2011) dobijeno je da je diskrepanca između realnog i idealnog ja unutar socijalnog i tjelesnog selfa u negativnoj korelaciji sa: emocionalnom stabilnošću, ekstraverzijom, kulturom (otvorenošću za nova iskustva), ugodnošću i savjesnošću. Dakle, osobe koje u domenu tjelesnih i socijalnih kvaliteta percipiraju da je njihovo idealno ja distalnije od realnog, mogu se okarakterisati kao: neurotičnije, introvertovanije, konzervativnije, neprijatnije i nešto nesavjesnije. S druge strane, magnituda diskrepance u okviru moralnog selfa u negativnim je korelacijama sa ekstraverzijom, ugodnošću i savjesnošću. Neugodne, nedovoljno odgovorne i introvertovane osobe doživljavaju da je njihov aktuelni moralni self značajno različit od idealnog (željenog).

Može li se uopšte preko upitnika ličnosti do selfa? Berger (2009) nam nudi zanimljivu diskusiju o upitničkim mjerama ličnosti i/ili selfa. Tako kaže da pojedinac odgovaranjem na standardni niz pitanja iz nekog od upitnika ličnosti ili mjera samoprocjene gubi svoju individualnost i cjelovitost. Tako postaje fragmentisan, atomizovan, razdijeljen. Kasnije, pri interpretaciji rezultata, procjenjivač mora uvezati dobijene informacije, te reintegrirati ličnost svog ispitanika. Postavlja se pitanje da li rekonstruisani geštalt nečijeg manifestnog selfa zaista odgovara originalu. Takođe, kako se rezultati ispitanika na određenom testu upoređuju sa prosječnim rezultatom njegove dobne skupine na tom istom testu, riječ je o nomotetskom pristupu. Međutim, self je *per definitionem* idiografski fenomen i moguće ga je upoređivati jedino sa samim sobom u različitim vremenskim tačkama.

To se može učiniti npr. tehnikom poznatom kao *Q-sortiranje* (Stephenson 1953 prema Berger 2009), gdje ispitanik ima na raspolaganju od 60 do 150 kartica sa određenim konstatacijama o vlastitom ja, koje se moraju rasporediti

na skali od "potpuno tačno (odnosi se na mene)" do "potpuno netačno (ne odnosi se na mene)". Kartice se raspoređuju tako da ispitanik, recimo, definiše svoje realno, potom idealno ja, a konačna distribucija mora odgovarati normalnoj raspodjeli (dakle, većina kartica treba biti na sredini skale, a najmanji broj kartica na njenom donjem, odnosno gornjem ekstremu). Primijećeno je da, usljed psihoterapijskog procesa, dolazi do usaglašavanja između rasporeda kartica određenog sadržaja u slučaju realnog i idealnog ja (kongruencija se povećava, a diskrepanca posljedično smanjuje).

Istok i (ne)sopstvo: putevima spiritualne metodologije

Suzuki (Suzuki i From 1973) potcrtava da naukom nikada nećemo saznati šta je naše, sopstveno ja, zato što su nauke centrifugalne i ekstravertovane, te odvajaju subjekat (posmatrača) od predmeta posmatranja. Zapadna akademska misao i praksa raščlanjuju, fragmetišu predmet poručavanja, kako bi što detaljnije i preciznije shvatili njegovu strukturu i funkciju. Međutim, predmet *sam po sebi* ne biva obuhvaćen u svojoj cjelovitosti. Hall i Lindzey (1983) jasno prave razliku između metodologije koja se koristi u "istraživanju" selfa na Zapadu i na Istoku. Na Zapadu je težište na posmatranju, detektovanju i mjerenju ponašanja, iz čega se zaključuje o misaonim procesima (reprezentacijama i shemama o sebi i svijestu), odnosno o karakterističnoj konfiguraciji crta ličnosti ili nivou sposobnosti pojedinca. Azijske "tradicionalne psihologije" zagovaraju samoposmatranje (ono što se nekada zvalo introspekcija) i iscrpljujuće samoistraživanje.

Po Suzukiju (Suzuki i From 1973), svojstva zapadnjačkog uma su: analitičnost, induktivnost, raščlanjivanje, objektivnost, generalizacija, konceptualnost, organizacija, isticanje sebe i nametanje vlastite volje drugima. S druge strane, istočnjački um odlikuju: sintetičnost, spajanje, deduktivnost, intuitivnost, alogičnost, nesistematičnost i spritualni individualizam (svako jedino može i mora sâm doći do suštine svoga bića). Kao što vidimo, na Istoku se zagovarala tzv. *apsolutna subjektivnost*. Stavljeno u kontekst saznavanja sopstvenog selfa, u ulozu najmjerodavnijeg procjenjivača vlastitog ja može biti isključivo samoposmatrač koji se ne odvaja od onoga što želi saznati i spoznati (tj. od samog sebe, ili, preciznije rečeno, suštine vlastitog bića).

Stvari se dodatno komplikuju kada se uvede doktrina o iluzornoj egzistenciji materijalnog svijeta. U jednoj od zen (na kineskom *čan*) priča, koja nosi naziv "Ništa ne postoji", govori se da je istinska priroda svega praznina, te da koncepcije poput: zablude, prosječnosti i mudrosti ne postoje (Bajac 1980). Ovdje se postavlja pitanje: ako ništa vidljivo ne postoji, šta je uopšte moguće spoznati? Diskusija obuhvata i samstvo/sopstvo. Dhammika (2008) podsjeća da je Buda govorio kako se sopstvo *ne* odnosi na: tijelo, osjećanja, opažaje, mentalne procese, niti na svijest. Dodaje da je pogrešno tumačenje po kome se tvrdi da je u

Odraz selfa...

budizmu cilj uništiti sopstvo. Objašnjava kako je to nemoguće, jer sopstvo u stvari ne postoji. U biti, ono zaista egzistira kao takvost, a ne kao trajni i nepromjenjivi entitet. Pravo, istinsko sopstvo je promjenjivo, fleksibilno i dinamično. Ovakva koncepcija i stajalište o sebstvu, poznato je kao *anattā*, što u prevodu znači "ne-sopstvo" (Dhammika 2008). Inače, *atta* je riječ kojom se u hinduizmu i budizmu opisuje ono što bismo mi podveli pod pojam samstvo, a *bhava* je kontinuitet svijesti u vremenu, koji samstvu daje jedan vid uporišta i kvalitet trajanja (Hall i Lindzey 1983).

Suzuki (Suzuki i From 1973) objašnjava da je ličnost slobodna (samoostva-rena, spoznata) samo ukoliko prestane biti ličnost, odnosno kada porekne sebe i stopi se sa cjelinom istinskog postojanja. Slično, doduše u zapadnom duhu, razmišlja i Rogers (1959 prema Hall i Lindzey 1983), kada kaže da je samstvo fluidni geštalt (dakle, mijenja se), međutim, u datom trenutku je specifični entitet.

U istočnjačkim religijama, "istraživanje" selfa je neodvojivo od tzv. unutrašnjeg puta. Spoznati vlastito ja znači doživjeti prosvjetljenje (*bodhi*, *satori*, *samadhi*, *nirvana/nibbana*). Prosvjetljenje je u zen-budizmu slikovito iskazano sintagmom "bure kome je otpalo dno", a opisuje se i kao otvaranje sopstvene riznice, odnosno osvještavanja "činjenice" da je traganje sâm čovjek (Bajac 1980). Dakle, istočnjačka misao postizanje kompletnog, istinskog i tačnog uvida u sopstveno ja priznaje jedino ukoliko je ono ostvareno kroz duhovnu praksu i duboku posvećenost. Preporučuje se da se, u potrazi za suštinom (čitaj: središtem bića, istinskim selfom, bitkom), trebamo osloniti na sebe, a ne na svete spise i ostale interpretacije stvarnosti, što se naziva *samobitisanje* (Bajac 1980).

Rezimirajući, zapadnjački self je razbijen u nekoliko podselfova, između kojih postoje jasne razlike, trvenje i diskrepance. Time je ugrožen integritet ličnosti, poljuljana stabilnost i situacijska primjerenost ponašanja. Život istočnih "posvećenika" podređen je spoznaji jastva, te samim tim koherentniji i konzistentniji način da se dođe do informacija o istinskom sebi. Ili, kako bi se to reklo u hinduizmu i budizmu, da se doživi čisto sopstvo/jastvo.

Selfokratija modernog čovjeka ili nekoliko crtica o neogocentrizmu vs. samonegaciji

Krech i Crutchfield (1973) pri opisu strukture "ja" prave analogiju s lukom: spoljašnji slojevi su manje bitna svojstva, a idući dublje prema unutrašnjosti, bližimo se srži, suštini "ja". Autori se pitaju da li je sama bit, odnosno jezgro sopstva u stvari fukcija, zato što ćemo skidanjem slojeva najvjerojatnije doći do praznine. Dakle, ako čovjeku oduzmemo sve attribute i svojstva (bilo materijalne, bilo socijalnopsihološke prirode), na kraju neće ostati ništa. Ova analogija jasno odslikava zapadno stajalište: čovjekovu ličnost i/ili sopstvo čine psihološki, socijalni i fizički atributi, što je sušta suprotnost istočnim koncep-

cijama. Problem nastaje kada ovakvo materijalističko stajalište usmjerava čovjekovo ponašanje i postaje socijalna vrijednost ili ideal kome se teži.

Tako modernog čovjeka "krasi" sakupljački karakter, gdje on prisvaja sve što mu je na raspolaganju, a sve u cilju da bude značajniji, bolji i istaknutiji od drugih. Ovaj trend razvijanja *neoegocentričnog ja* (ili *ekskluzivnog selfa*) je oblik freudovskog mehanizma regresije, kojim se oživljava infantilna priroda date osobe. Egocentrizam je normalna faza u socioemocionalnom razvoju djeteta, pri kojoj ono misli da je u centru svijeta, da su svi oko njega tu isključivo zbog njega i da je njegova egzistencija jedini stvarni oblik postojanja. Neoe-gocentrizam je nezreli odnos prema stvarnosti i prema drugima, koji se doživljavaju kao neko čija je uloga da zadovolje naše potrebe uvijek kada mi to zaželimo. Fraze koje otkrivaju da je nečiji self hipertrofirao u "neoegocentrično ja", su: "najbitniji sam *sebi* i najviše volim *sebe*, zato će me i drugi voljeti i cijeniti", "procjenjujem ljude po tome kako se ponašaju prema *meni*, a njihovo ophođenje prema drugima nije moja stvar", "drugi trebaju zaslužiti *moje* društvo", "važna su *moja* osjećanja i ja se pitam za sve, a svi drugi su tek prolaznici što igraju uloge koje im *ja* dodijelim u *mojem* životu"...

Za Froma (Suzuki i From 1973), život savremenog čovjeka trebao bi se ogledati u prevazilaženju ograničenja samoživog ja, u smislu prestanka očuvanja i veličanja svog ega. U ovom smislu, ego se odnosi na konglomerat: suжете, grandioznosti, tvrdičluka, egomaničnosti i egocentrizma. Na Istoku postoji pojam *samonegacije*, odnosno *samoutrnuća*, koji se određuje kao odricanje od želja za pompeznošću i mondenošću, te kao smanjivanje težnje ka samopromotivnom ponašanju. Naglašena je skromnost, opraštanje, nesklonost širenju hvalospjeva o sebi, nedostatak očekivanja nagrade i priznanja nakon učinjenog dobrog djela i zalaganje za jednakovrijednost ličnosti svih ljudi. Iz istočne perspektive, stvaranje ekskluzivnog selfa udaljava čovjeka od spoznaje istinskog sopstva. Ovo razmatranje daje najkompletniju sliku o suštinskim razlikama u poimanju "ja" između ove dvije kulturne matrice.

Velika sinteza – opipavanje granica transpersonalne psihologije

Sinteza istočnih i zapadnih shvatanja, ili, bolje reći, usvajanje istočnjačkih tekovina od strane Zapada, moglo se primijetiti već u djelima psihologa i filozofa koji su djelovali početkom prošlog vijeka. Oni su putovali u Indiju i/ili se sastajali sa osobama (učiteljima, guruima, adeptima) koje su pokušavale popularizovati istočna učenja u zapadnom maniru. Veliki proboj napravio je Carl Gustav Jung sa svojim koncepcijama o kolektivnom nesvjesnom i jastvu. Po Jungu, *jastvo* je termin koji označava cijelu ličnost (Evans, 1988). Treba napomenuti da se čitava ličnost opire pokušajima iscrpne deskripcije, jer uvijek ostaje jedan njen nesvjesni dio koji je nesaglediv i neopisiv. Jung ističe znače-

Odras selfa...

nje *mandale*, simboličkog prikaza neprikazivog, koji se u isto vrijeme odnosi kako na jastvo, tako i na apsolut. Ona je glavni arhetip, i individualna, odnosno kolektivna preslika unutrašnjeg reda (poretka) u čovjeku (univerzumu). Ovakvim opisima i tumačenjima, Jungova analitička psihologija nedvosmisleno postaje most ka pokušaju razumijevanja i usvajanju istočnih gledišta.

Pedesetih i šezdesetih godina prošlog vijeka, javljaju se jasne naznake fuzije izdanaka zapadne nauke i istočnih učenja. Zapravo, možemo reći da tada dolazi do kulminacije ovog trenda, čemu je svakako doprinijelo stvaranje jedne nove masovne kontrakture (*hippie* pokret i kasnije forme alternativnih društvenih pokreta koji su inspiraciju crpili iz istočnih učenja prilagođenih zapadnjačkom mentalitetu). Poslije biheviorizma i psihoanalize, rađa se treća sila u psihologiji: *humanistička* psihologija. Ukratko, krajnji cilj svake osobe je da postane samoostvarena, u smislu da je sposobna izraziti sve svoje potencijale na sebi svojstven način. Samoaktualizovana ličnost je ona koja može živjeti ispunjen život i koja je: etički osviještena, zadovoljna sobom, kreativna, fleksibilna, originalna i samodovoljna u smislu da preuzima odgovornost za svoja djela i sama zadovoljava vlastite potrebe. Posmatrano iz ugla pojma o sebi, možemo reći da su ovakve osobe razvile *autentični self*.

Koltko-Rivera (2006) napominje da je iznad najviše instance po Maslowljevoj hijerarhiji potreba, samoaktualizacije, dodata još viša potreba, *samo-transcendencija*. Samoprevazilaženje (samonadilaženje) ili samotranscendencija je metapotreba koja se odnosi na traženje dubljeg smisla stvari i svega onoga što nam se dešava, kao i na postizanje rasplinjavanja individualnog ja. Traženje smisla "s one strane onostranog" zagovara se i u budizmu, gdje se insistira na shvatanju stvari *per se*, a ne formiranju praznih apstrakcija o njima (Bajac 1980). "Iskakanje", nadilaženje i prevazilaženje okvira i granica vlastitog ja je moguće kroz sljedeće aktivnosti: služenje drugima, posvećenost nekom idealu, zalaganje za socijalnu pravdu, razvijanje religijskih aspiracija i iskazivanje potrebe da se ujedinito sa onim što percipiramo kao božansko ili transcendirajuće (Koltko-Rivera 2006).

Maslow (1964) govori o transpersonalnim iskustvima povezujući ih sa onim što naziva "svijest o bitku" (eng. *being-cognition* ili *B-cognition*), a interpretira kroz seriju primjera: kreator postaje jedno sa vlastitom kreacijom, majka postaje jedno sa svojim djetetom...

Nakon ovih saznanja i "dotjerivanja" modela hijerarhije potreba, javile su se naznake nove, četvrte sile, čiji je prvobitni naziv glasio "transhumana psihologija". Kasnije je ovo teorijsko nastojanje postalo poznato kao *transpersonalna psihologija*. Pored Maslowa, njeni osnivači bili su Anthony Sutich i Stanislav Grof. Sutich (1969 prema Hall i Lindzey 1983), u okviru jednog vida manifesta novostvorene oblasti, ističe kako transpersonalnu psihologiju zanimaju: vrhunski i mistični doživljaji (eng. *peak experiences*, poznati još i kao *platean experiences*, odnosno doživljaji platoa), razvijanje objedinjujuće svijesti, krajnje vri-

jednosti, bitak, samoostvarenje, razumijevanje krajnjeg smisla, nadilaženje samstva, kosmička svjesnost i postizanje jednote. Ovdje moramo uvesti pojam *kosmičkog selfa* (univerzalnog ili transpersonalnog ja), što je prosto naziv za ono što je u istočnim filozofijama i religijskim shvatanjima poznato kao postizanje jednote sa svijetom, odnosno cijelim svemirom (u njihovoj terminologiji: vidljivim i nevidljivim univerzumima). O ovom sve-osjećanju, govori se i u sljedećim terminima i sintagmama: pijažeovsko *nedjeljivo apsolutno*, olportovsko *bezoblično sve*, frejdovsko *okeansko osjećanje*, hakslijevsko *jedinstvena transcendentnost* i *manifestovana takvost*, lerijevsko *širenje uskih tunela stvarnosti*, postojanje s one strane onostranog, istinsko bitisanje, poistovjećivanje sa punim smislom, zatvaranje geštalta u i između čovjeka i univerzuma. Tako je, prema doktrini zen-budizma, spoznaja svojeg ja jedino moguća kada dođe do poistovjećivanja subjekta i objekta, a ne putem izdvajanja ja. Jer, čim ga konceptualizujemo, time mu uništavamo primordijalno značenje (Suzuki i From 1973).

Grof (1975) je provodio istraživanja o djelovanju halucinogenih supstanci i otkrio da je moguće postići ekspanziju selfa, koja može poslužiti u terapijske svrhe (što je kasnije bilo poznato kao *psihodelična terapija*). O LSD-25 je govorio kao o katalizatoru mentalnih procesa koji dovode sadržaje nesvjesnih slojeva ličnosti na površinu. Identifikovao je četiri tipa psihodeličnih iskustava (Grof 1975): apstraktno-estetska, psihodinamska (buđenje potisnutih mehanizama i procesa iz podsvjesnog dijela psihe), perinatalna (oživljavanje "sjećanja" na period vlastitog rođenja i na sve ono što se dešavalo tokom tog događaja, a relevantno je u nastanku aktuelne psihopatologije) i *transpersonalna* (religijsko-mistična i arhetipska). Posljednja iskustva obuhvataju: širenje selfa izvan postojećih ego-granica i prostornovremenskih okvira, identifikaciju sa drugima (razvijanje grupne/kolektivne svijesti), uspostavljanje jedinstva sa životom, vantjelesna iskustva, povezivanje svijesti sa univerzalnim simbolima kolektivnog nesvjesnog... (Grof 1985).

Inače, nezadovoljenje metapotreba vodi *metapatologiji*, koja se odlikuje sljedećom simptomatologijom: cinizmom, apatijom, dosadom, beznadežnošću, očajem, bespomoćnošću, nihilizmom, te nedostatkom kapaciteta za doživljavanje užitaka (Hoffman 1996 prema Koltko-Rivera 2006).

Svako od nas, neko u većoj, a neko u manjoj mjeri, ima potrebu pokušati dati odgovor na pitanja kao što su: "Ko sam ja?", "Koja je svrha života?", "Koji je smisao moje egzistencije?", "Kuda idem?", "Zašto sam ovdje?"... Ovdje ćemo uvesti pojam *egzistencijalnog selfa*, koji podrazumijeva sopstvo koje se, prvenstveno u kritičnim momentima i prilikama života, pita o opravdanosti i smislu vlastite egzistencije. Frankl (1994) je skovao termine *noogena neuroza* i *egzistencijalni vakuum*, kako bi označio stanja koja se javljaju kod čovjeka usljed negativnih odgovora na postavljena pitanja ("Moj život je besmislen", "Nemam budućnost", "Moja egzistencija je neosnovana, i ničemu ne služi"). Na

Odraz selfa...

Istoku se smatra da je neko *iskustveno* doživio vlastito ja, kada je došao do zadovoljavajućih odgovora na navedena pitanja.

Sve u svemu, može se zaključiti da je self najbolje pojmiti kao *axis personae*, osovinu ličnosti, koja u određenim prilikama može na nađiđe ličnost. Self obuhvata kako elemente svjesnog, tako i pre-svjesnog, odnosno nesvjesnog dijela osobnosti. Ono uvijek teži ka tome da bude zaokružena, kompletna cjelina koja može asimilirati transpersonalna iskustva i u skladu s njima (i drugim iskustvima i saznanjima), a putem mehanizama samoregulacije (npr. jungovske transcendentne funkcije) korigovati i obogatiti sveukupnost arsenala vlastitih sadržaja, struktura i funkcija.

Literatura:

- Amigó, Salvador, Caselles, Antonio i Micó, Joan. 2010. General Factor of Personality Questionnaire (GFPQ): Only one Factor to Understand Personality? *The Spanish Journal of Psychology* 13 (1): 5-17.
- Bajac, Vladislav (ur.) 1980. *Zen priče*. Beograd: V. Bajac (etc.).
- Banai, Erez, Mikulincer, Mario i Shaver, Phillip. 2005. "Selfobject" Needs in Kohut's Self Psychology. *Psychoanalytic Psychology* 22 (2): 224-260.
- Benet, Verónica i Waller, Niels. (1995). The Big Seven Factor Model of Personality Description: Evidence for its Cross-Cultural Generality in a Spanish Sample. *Journal of Personality and Social Psychology* 69 (4): 701-718.
- Berger, Josip. 2009. *Psihodijagnostika: metod procene ličnosti i ponašanja*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Costa, Paul i McCrae, Robert. 1985. *The NEO Personality Inventory Manual*. Odessa: Psychological Assessment Resources.
- DeYoung, Colin. 2006. Higher-order Factors of the Big Five in a Multi-informant sample. *Journal of Personality and Social Psychology* 91 (6): 1138-1151.
- Digman, John. 1997. Higher-order Factors of the Big Five. *Journal of Personality and Social Psychology* 73: 1246-1256.
- Dhammika, Shravasti. 2008. *Buddhism from A to Z*. Singapore: Buddha Mandala Society.
- Evans, Richard I. 1988. *Graditelji psihologije: razgovori sa stvaralačkim priložnicima*. Beograd: Nolit.
- Frankl, Viktor. 1994. *Zašto se niste ubili: traženje smisla življenja*. Beograd: IP "Žarko Albulj".
- Grof, Stanislav. 1975. *Realms of Human Unconscious: Observations from LSD Research*. New York: Viking Press.
- Grof, Stanislav. 1985. *Beyond the Brain: Birth, Death, and Transcendence in Psychotherapy*. New York: State University of New York.

- Hadžiahmetović, Nina, Kolenović-Đapo, Jadranka, Đapo, Nermin, Hasanbegović-Anić, Eneđina i Komnenić-Kahlert, Nataša (2011). Povezanost između Velikih pet i self-diskrepance. *Psihijatrija danas* 43 (2): 155-166.
- Hall, Kelvin i Lindzey, Gardner. 1983. *Teorije ličnosti*. Beograd: Nolit.
- Hofstee, Willem K. B. 2003. "Structures of Personality Traits". U *Handbook of Psychology: Personality and Social Psychology*, eds. Theodore Millon i Melvin J. Lerner, 231-254. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Horney, Karen. 1987. *Naši unutrašnji konflikti*. Podgorica: NIO "Pobjeda".
- Hwang, Philip i Nilsson, Björn. 2000. *Razvojna psihologija: od fetusa do odraslog*. Sarajevo: Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Hrnjica, Sulejman. 2008. *Zrelost ličnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Jung, Carl Gustav. 1990. *Dinamika nesvesnog*. Beograd: Matica srpska.
- Kernberg, Otto F. 2005. "Identity Diffusion in Severe Personality Disorders". U *Handbook of Personality and Psychopathology*, Stephen Strack (ed.), 39-49. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Kolenović-Đapo, Jadranka. 2012. *Psihologija humora: teorije, metode i istraživanja*. Sarajevo: Svjetlost.
- Koltko-Rivera, Mark. 2006. Rediscovering the Later Version of Maslow's Hierarchy of Needs: Self-Transcendence and Opportunities for Theory, Research, and Unification. *Review of General Psychology* 10 (4): 302-317.
- Krech, David i Crutchfield, Richard. 1973. *Elementi psihologije*. Beograd: Naučna knjiga.
- Lee, Kibeom i Ashton, Michael C. (2004). Psychometric Properties of the HEXACO Personality Inventory. *Multivariate Behavioral Research* 39 (2): 329-358.
- Maslow, Abraham H. 1964. Further notes on the psychology of being. *Journal of Humanistic Psychology* 4 (1): 45-58.
- Miller, Joan G. i Schaberg, Lynne. 2003. "Cultural Perspectives on Personality and Social Psychology". U *Handbook of Psychology: Personality and Social Psychology*, eds. Theodore Millon i Melvin J. Lerner, 31-56. New Jersey: John Wiley & Sons, Inc.
- Musek, Janek. 2007. A general factor of personality: Evidence for the Big One in the Five-Factor Model. *Journal of Research in Personality* 41: 1213-1233.
- Nikolić, Staniša. 1991. *Psihijatrija dječje i adolescentne dobi: propedeutika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Repišti, Selman 2012a. "Validacijska studija Upitnika narcisoidne i socijalizacijske disimulacije". U *Knjiga sažetaka naučno-stručnog skupa "Sarajevski dani psihologije"*, ur. Maida Koso-Drljević i Dženana Husremović, 45. Sarajevo: Filozofski fakultet.
- Repišti, Selman. 2012b. Leksička hipoteza i problemi prevođenja u oblasti psihologije ličnosti. *Naša škola* 60: 19-30.

Odraž selfa...

- Suzuki, Daisetz T. i Fromm, Erich. 1973. *Zen budizam i psihoanaliza*. Beograd: Nolit.
- van der Linden, Dimitri, te Nijenhuis, Jan i Bakker, Arnold. 2010. The General Factor of Personality: A meta-analysis of Big Five intercorrelations and a criterion-related validity study. *Journal of Research in Personality* 44: 315-327.
- Zahm, Stephen i Gold, Eva. 2002. "Gestalt Therapy". U *Encyclopedia of Psychotherapy*, eds. Michel Hersen i William Sledge, 863-872. New York: Academic Press.

Primljeno: 20.7.2012.

Prihvaćeno: 10.1.2013.

Selman Repišti

THE REFLEXION OF SELF IN THE MIRROR OF WESTERN AND EASTERN CULTURE

The main objective of this paper is to attempt to define the concept of self in western, science-based thinking and practice, also through the eastern, religious-based interpretations. It has been highlighted the multidimensional nature of self, as the achievements of western academic insights. On the other hand, it has been analyzed the holistic and combining essence of self, which is characteristic for the Eastern doctrines. We have presented some contemporary models of personality (Five-Factor Model, Six-Factor Model, Seven-Factor Model, The Big Two and The Big One), in order to describe the structure of what is called the manifest self. The concept of exclusive self has been introduced, as the counterpart to the aspirations of self-negation in the East. The possibility of synthesis of western and eastern effort to approach and understand the self, has been discussed with the reference to the basic postulates of transpersonal psychology (which is known as "the fourth force in psychology"). It was concluded that the self should be understood as an axis of personality, i.e., as a dynamic force whose significant characteristic is flexibility. Self possesses mechanisms that hold together all components of personality, and the existence of its various layers can best be understood as a shift of consciousness from the surface to deep parts of the psyche and vice versa.

Key words: self-concept, selfhood, the general factor of personality, cosmic self, Buddhism, Hinduism.